

GÁSPÁRI LÁSZLÓ

A MINTHÁS TÁRSÍTÁSOK FUNKCIÓJA KRÚDYNÁL

Katona Béla emlékének

A „krúdys” ábrázolás egyik különleges varázsa abban a művészi szándékban rejlik, mely egyrészt a kisszerű sorsok, az élvezhetetlen élet, a félelmek és szorongások, a bánatok, szomorúságok, a meghíúsult álmok hiteles megragadására, másrészt a mindezeket feloldó lírai átértelmezésre, illetve valamilyen rangra emelésükre irányul. Nála senki sem tudta mélyebben átélni az élet szürke jelentéktelenségének a mivoltát, melyet a lét tragikus lényegeként érzékel, s hogy elviselhetővé tegye, kimozdítja önmagából, az érzéki benyomásokból kibontakozó lehetőséggel egy külön világba illesztve megemeli, vagy a feltételező látomással beburkolja és átlényegíti.

Mind az átéltségnek, mind pedig a megemelésnek jellegzetes retorikai alakzataként említhető a **szubnexió** és a **konkatenáció** funkcionális társulása. Az eseményt vagy gondolatot kommentáló **szubnexió** – a klasszikus retorika bővítéses gondolatalkazata – a **konkatenáció** mondatalkazatával bomlik le. A **konkatenáció** a neoretorikában olyan mondatalkazat, mely a mondatot az elemek, az emlékképek asszociatív kapcsolatával viszi tovább és lazítja föl.

Ennek a Krúdyra jellemző retorikai alakategyüttesnek a nyelvi-grammatikai megjelenési formái a múlt felé táguló idő és tér, valamint a lélek befelé mélyülő dimenzióiba kivetített feltételes hasonlító *minthás* társítások, *kváziítéletek*, *kvázi-kijelentések*, melyek a tulajdonképpeni történet- vagy cselekményszinthez képest többnyire egy sajátos kvázi-szintnek az elemei.

A *kvázi-kijelentések* általános szerepe, hogy a lélek narratívumaként rögzítik a hangulatot, mintegy megokolva megalkotják, konkretizálják azt, és vagy a létállapot kilátástalanságát árnyalják tovább, vagy egy másik külön világba átemelve magasabb értelmet kölcsönöznek neki, miközben tragikus volta az ellenpontozással lelepleződik. Nagy általánosságban azt lehet mondani, hogy míg a megemelésben a mindennapok válnak költészetté, addig a leleplezésben a költészet szürkül mindennapivá. A Krúdy által fölépített világ ezért éppen a kvázi-szintek egységében teremt szintézist – az ő szavával élve – a *színhazugság* és a megélt, a megtapasztalt *színigazság* között.

A **szubnexiót** lebontó *kvázi-kijelentések* a vázolt általános funkción belül a témának, a célnak, a szándéknak megfelelően a mondat vagy a szövegegység szintjén variálódnak.

(Példáim az 1912 és az 1915 között született és művészileg már kiérlelt írásokból származnak.)

A *lengyel asszony* című elbeszélésben, mely egy régi legenda megelevenített világa, a főszereplő hallucinációit és képzelgéseit konkretizálják vagy kötik a jelenbe átúsztatott sejtelmes múlthoz:

„Ostfay összerázkódott. Most már a szelet is hallotta, amely Kékvár tornya körül óriási madárszárnyként suhogott. A folyó felett – messze a mélyben – *mintha régi hadi sípot fújt volna valaki*, a távoli erdőkben vadul mozgolódnak helyükön a máskor álomba merült tölgyek és nagy fenyők.”

A mondatszintű *minthás kvázi-kijelentés* (*mintha régi hadi sípot fújt volna valaki*) itt egy olyan előre vetett indoklás, megokolás, mellyel a múlt a történet jelenébe vonódik (*a távoli erdőkben valahol mozgolódnak helyükön a máskor álomba merült tölgyek és nagy fenyők*), s az idővel együtt tágul a tér is, még hozzá úgy, hogy a *messze a mélyben*, illetve a *távoli erdőkben* fogja közre, másképpen közöli a tér kitágítását előidéző múltat.

Hasonlóképp tágul a tér és az idő, s mosódik egybe a múlt a jelennel a novella alábbi *minthás* társításában is:

„A nagy diófa szekrényben elhelyezett óráát Ostfay Jánosné hozta hozományba, a krakkói polgármesternek volt a lánya [...] A lengyel asszony házasságának első évében igen titokzatos körülmények között meghalt [...] A nagy nürnbergi óra éjfelet ütött [...] Az óraütések olyanformán hangzottak, *mintha valahol messze, talán Krakóban ütne havas éjszaka a hősüveg alá bújt régi torony harangja.*”

A táj kiváltotta lélekállapotot kommentálja a benyomásokat összegező megszemélyesítő szomorúság *Az ázsiai kendőt* indító bekezdésben:

„Az időjárás esőre fordult, hosszú, nedves fonalak ereszkedtek alá végtelen folyamatossággal, az elhagyott kertben különös hangok támadtak a bokrok és a fák között, *mintha sóhajtozna valaki...*”;

majd a *kvázi-szint* beépül a tulajdonképpeni cselekménybe, s most ebben kap egy újabb megokolást, hogy a végtelenített időben állandósítsa a hangulatot:

„Az elhagyott kertben mintha megnövekedtek volna a láthatatlan lények, amelyek hosszadalmas esőzések alkalmával születnek a nedves bokrok alatt: olyan hangosan sóhajtoztak, fázósan mormogtak, *mintha örök időre birtokukba vették volna a kertet.*”

A kvázi-szintek összefüggését mutatja, hogy ez a tájból kivetülő perszifikált szomorúság – mint *Az ázsiai kendő* hangulatadó elve – már a szövegegység szintjén megjelenő társítással a tájra kivetített objektív szomorúság lesz a *Vallomások régi dolgokról* című novellában:

„És a párbaj tizenkét órákor volt abban a ligetben, ahol nemrégén egy fiatal gavallért agyonlőtt egy öreg kapitány. *Mintha ezóta hervadtabbak lettek volna a bokrok és a fák.*”

E krúdys megoldások leggyakoribb szerepe mégis a jelentéktelenségből való ki-mozdítás, kizökkentés, vagy lehetetlenségének belátásával is az erre tett kísérlet.

Nyomorúságos helyzetet old, illetve fed el, ellenpontoz a látszattal *A tábormok barátjában*:

„Valamikor diákoskodott e helyen [...] régi emlékei meg-megrohanták [...] a régi kanyargós utcán, ahol kék szemű stájer lányok nyájasan mosolyognak a diákokra,

mintha kedvességükkel kárpótolnák azt, amit a természet a rossz ivóvíz folytán szépségük rovására cselekedett;”

A mindennapi robotot értékeli fel, siralomházi mivoltából emeli ki, s ad neki értelmet *A szegények örömeiben*, ahol – az írói szándékoltság következményeként hangsúlyosan – ismét a szöveg szintjén kap helyet:

„Kukó manapság a Tabánban lakott, túl a hidakon, s természetesen olyan házban rendezte be irodáját, amelyet városrendezési szempontból már évek óta halálra ítélték. A tabáni ház hogyan viselkedhetett volna a siralomházban? Csak úgy, mint ilyenkor szokás. Félig összeomlott, a fedelét félreapta [...] A Tabánban nagy divat volt ez idő tájt a levelezés [...] A nők a levelezésben lelték fel örömeiket, szórakozásukat, mióta Kukó irodáját megnyitotta. *Mintha templom, sétatér és színház: mind elfért volna a Kukó irodájában.*”

Az *Ősz és a borbély* című elbeszélésben a beszűkült lét nagystíflű ábrándjaiként az önáltatás megszépítő tartományába vezet:

„A borbély bánatos, de büszke mosollyal fogadta vendégét, mert Camillnak hívták, és ősei, túl a határon, a lengyel vojvodákat szolgálták [...] Kéjes, boldog mozdulattal nyomta a habot nagyra becsült vendége arcára, és szemét a mennyezet felé fordította, *mintha teljes bizonyossággal el akarná hitetni önmagával, hogy vendége valóban egy előkelő úr, egy grand vagy lublói vajda, a prágai hercegérsek, akinek arcképét egy régi képes újságban egyszer látta, és a finom állat megborotválni gyönyörűségnek vélte.*”

Majd a szerepcsere módszerével, egy más perspektívából, a vendég szemszögéből válik jelentőssé – a létezés fokozatain – a borbély személye:

„Egy délután Csitvai (tudniillik Camill) üresen találta az officinát.

– A mester női munkát kapott az »Aranygolyó«-ban – mondta a kancsi kisinas [...]

A sánta borbély izgatottan jött ki az »Aranygolyó« kapuján.

– Egy francia grófnőt fésültem [...] Aranykarika volt a fülében ... Vajon ki ő, és mely célja utazásának? Talán Krakkóba megy, vagy Pétervárra!

És mit mondott? – kérdezte szinte alig hallhatólag Csitvai, miközben halovány arcára bús pillantást vetett a tükörbe, *mintha a sánta és szomorú borbélyt irigyelte volna e percben.*”

De ugyanitt, ugyancsak *Az ősz és a borbély*ban ellenkező előjelű funkcióval is rendelkezik, a megrekedt tehetetlenség groteszk jelzése:

„Csitvai [...] a legjobb vendég volt a sánta borbélynál, aki ferde arca miatt nem szeretett már a tükörbe nézni, még kisinasát is pofozta, ha az vizes kefével a haját laposra simította, *mintha a tükör kopott volna a sok felesleges használattól.*”;

– vagy a valósággal való tragikus szembenézése:

„Csitvai [...] csodálkozva meredt a tükörbe, *mintha nagyon régen látta volna sápatag arcát, amelyen a mellbetegség nyomai olykor feltűntek...*”

A megemelésnek és a leleplezésnek az ellentétező szerepében a szintek egymásrautaltsága válik nyilvánvalóvá, az egyikben mintegy tükröződik a másik, s így kölcsönösen tételezik és indokolják egymást.

Az öntudatlan önlátás tragikomikus szándékát s egyúttal a sorshelyzet kikerülhetetlen voltát kettős, párhuzamos társítás kommentálja az *Esti órák* alábbi soraiban:

„... a nagybögős két kézre támasztott fejvel bámulja hangszerét a sarokban, *mintha soha se látta volna az embernagyságú embert, amelyet élettársának vállalt, és a bögő a falnak dőlve hallgat, szomorúan, szótlánul, elgondolkozva, mintha adósságán gondolkodna...*”

S mint a személyes lét legbensőbb titkait, a bánatokat és az ábrándokat védő burok, mint a szuverenitást megóvható látszatlehetőség tűnik föl a szövegegység szintjén, s mutatja meg ötvöző szerepét a paradox módon megállított időben az előbb említett *Esti órák* végén:

„A gavallérok összenéztek, de senki sem mozdult meg az »Esterházy«-ban. *Mint-ha féltették volna egymástól bánatukat, gondolatukat, ábrándozásukat, esti merengésüket: nem merték egymást elhagyni, hogy hátha valamely csalás vagy előny érheti az egyedül maradtat.*”

A *Szentanyám* című ihletett írásban egyfelől szintén védekező tett:

„Anyám az ősz szerette.

Tavasszal, télen és nyáron szinte egykedvűen élte napjait [...] Általában úgy viselkedett, *mintha véletlenül került volna a hosszú, sárga házba, ahol anyósa parancsolt, és a kulcsárné latin szavakat tudott az öreg asszonyság tiszteletére.*”;

– másfelől hangulatadó jellege dominál ismét. A jelenből kilépve a múlt perspektívájában a lélek őszi, csendes állapotával idézi föl s próbálja objektíválni az emlékek, az emlékképek szépségét és tisztaságát:

„Sokszor úgy tűnik föl nekem a gyermekkor álmaiból, *mintha egy drága, finom, idegen úrhölgy érkezett volna őszi időben házunkhoz, aki regényes, hosszú léptekkel, hátrafont kézzel, a gondolatoktól hófehérre váltott homlokkal és félig lehunytt szemmel menne végig a fehér futószőnyegen, amely az ámbitus piros kelméjén mindig üdén és tisztán húzódott végig, mint egy régi, szemérmes Lavotta-dal öreg gavallérok szívében, amely dalt fekete szemű anyám odavetőleg, szinte ajándékozva néha elénekelt a fuvola kísérete mellett [...]*

Ah, ősz, nyírségi csöndes ősz – ...”

Végül még egy, utolsó példa a *Mitskei és Matskási* című novellából, melyben a realitás alatti és fölötti lét, a képzelgés és látomás megemelése és visszavonása az elmúlás borongó, sejtető háttérével egyszerű, egyidejűleg van jelen:

„A félig romba dőlő csárdából, a messziségből mindig muzsikaszót hozott az esti szellő. *Mintha fehér fejű, piros nadrágos cigányok búsuló magyar nótákat muzsikálnának nagyon csendesen, egy elgondolkozó úrnőnek a tiszteletére, aki véletlenül e tájon utazott.* Mire a csárda közelébe értek, a gáton elcsendesedett, csak egy vadkacsa kotyogott a nádban, a kísérteties hangászok elrepültek a hideg kéményen át, a ködbe borult gát kanyargásaiban *mintha elveszőben volna egy bőrfedeles utazóhintó képe, de lehet, hogy csak falusi szekér volt az istenadta.*”

Összegzésként talán azt lehet mondani, hogy Krúdy érett korszakának novellái a rejtőzködő bánatok és ábrándok titkait hozzák felszínre és csillantják vissza – mintegy egymásra vetítve – a *minthás* társításokban, s ez a kisszerű sorsokra irányuló figyelem lényegé formálja a semmi lényegtelenségét, költészetté a mindennapok lappangó drámáit, s egyéb értékei és jellegzetességei mellett ebben is tetten érhető az író realizmusa.